

Ks. GRZEGORZ IGNATOWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

KATECHIZM RZYMSKI SOBORU TRYDENCKIEGO A WSPÓŁCZESNE DOKUMENTY KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TEMAT ŻYDÓW I JUDAIZMU

Papież Paweł VI, przemawiając 18 XI 1965 r. podczas ósmego posiedzenia publicznego Soboru Watykańskiego II, w czasie którego promulgowano Konstytucję dogmatyczną o objawieniu Bożym *Dei verbum* oraz Dekret o apostołstwie świętych *Apostolicam actuositatem*, stwierdził, że prawdziwe „aggiornamento” polegać będzie na przenikliwym wnikaniu w ducha soborowego oraz na wiernym wprowadzaniu w życie postanowień, które zostały przez niego powzięte¹. Termin „aggiornamento” wszedł do powszechnego użycia za pontyfikatu papieża Jana XXIII i oznaczał takie przedstawienie niezmiennego depozytu wiary, aby mogła ona odpowiadać na potrzeby zmieniającego się świata. Wskazywał on również na konieczność zmian w Kościele, które były nieodzowne ze względu na aktualne wyzwania². Aggiornamento wiązało się z dużym optymizmem, jaki Kościół dostrzegał w otwarciu się na świat współczesny. Po przemówieniu Pawła VI wielu spośród tych, którzy byli otwartymi zwolennikami ostatniego soboru, zaczęło zdawać sobie sprawę z trudności, jakie mogą pojawić się przy realizacji papieskiego przesłania. Dobrym przykładem dla zilustrowania zasygnalizowanych obaw może być próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego deklaracja Soboru Watykańskiego II o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* nie cytuje *Katechizmu rzymskiego* Soboru Trydenckiego. W dalszych rozważaniach wyjaśniono, w jakim celu niektóre współczesne dokumenty Kościoła katolickiego na temat Żydów i judaizmu powołują się jednak na ten sam katechizm.

We współczesnej literaturze podejmującej tematykę relacji chrześcijańsko-żydowskich spotykamy się niekiedy z informacjami, że *Katechizm rzymski*, podobnie jak *Nostra aetate* występował przeciwko tym, którzy oskarżali Żydów o zbiorową odpowiedzialność za śmierć Jezusa Chrystusa³. Wspomniany katechizm powstał

¹ *Summi Pontificis allocutio, Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani Secundi*, [dalej: *Acta Synodalia*], vol. I, pars 6, Typis Polyglottis Vaticanis, 1978, s. 693, 694.

² J. Tur ow i c z, *Aggiornamento*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszczyk, Z. Sułowski, t. 1, Lublin 1985, k. 175, 176; E. H. S c h i l l e b e e c k x, *Po zakończeniu Soboru*, „Znak” 1966, 143, s. 857.

³ Zob np.: J. M e j í a, *A Note for the Presentation of the Document of the Commission for Religious Relations with the Jews [Notes on the Correct Way to Present the Jews and Judaism in Preaching and Catechesis in the Roman Catholic Church]*, [w:] *In Our Time. The Flowering of*

na polecenie ojców Soboru Trydenckiego i miał służyć jako podręcznik do działalności kaznodziejskiej oraz katechetycznej duchowieństwa parafialnego. Zgodnie z zamierzeniem *Katechizm rzymski* powinien zawierać przedstawione w sposób przystępny podstawowe prawdy wiary oraz wypracowaną na soborze doktrynę. W języku łacińskim wydany został w 1566 r. Niebawem przetłumaczono go na zrozumiałe dla ogółu języki europejskie⁴.

Mówiąc o odpowiedzialności za śmierć Jezusa Chrystusa, *Katechizm Kościoła katolickiego* (1992 r.) przypomina słowa z szesnastowiecznego dzieła: „Musimy uznać za winnych tej strasznej nieprawości tych, którzy popadają w grzechy [...] Trzeba uznać, że nasza wina jest w tym przypadku większa niż Żydów. Oni bowiem, według świadectwa Apostoła, »nie ukrzyżowaliby Pana chwały« (1 Kor 2, 8), gdyby Go poznali. My przeciwnie, wyznajemy, że Go znamy. Gdy więc zapieramy się Go przez nasze uczynki, podnosimy na Niego w jakiś sposób nasze zbrodnicze ręce”⁵.

1. *Katechizm rzymski* Soboru Trydenckiego a *Nostra aetate* nr 4

Deklaracja Soboru Watykańskiego II *Nostra aetate*, której czwarty punkt w całości jest poświęcony Żydom, otwiera nowe relacje w stosunkach chrześcijańsko-żydowskich. Zawarte w niej tezy dadzą się przedstawić w następujący sposób: 1. Istnieje duchowa więź między Kościołem a narodem żydowskim, z którym Bóg zawarł przymierze. 2. Żydzi, od których Kościół otrzymał Stary Testament, w dalszym ciągu są drogą Bogu. 3. Jezus, Jego matka, wszyscy apostołowie oraz pierwsi uczniowie byli członkami narodu żydowskiego. 4. Władze żydowskie wraz ze swoimi zwolennikami domagały się śmierci Chrystusa. Nie mogą więc odpowiedzialności za Jego śmierć ponosić wszyscy Żydzi, także ci, którzy żyli w latach następujących; naród żydowski nie jest odrzucony ani przeklęty przez Boga. 5. Kościół napiętnował antysemityzm i wezwał chrześcijan i Żydów do wzajemnego zrozumienia i braterskiego dialogu.

Deklaracja *Nostra aetate*, podobnie jak wiele innych soborowych dokumentów, ma swoją pełną dramaturgię historii⁶. Na początku miała być tylko krótkim oświad-

Jewish-Catholic Dialogue, red. L. Klenicki, E. J. Fisher, New York, Mahwah, N.J., 1990, s. 56; E. J. Fisher, *Official Roman Catholic Teaching on Jews and Judaism: Commentary and Context*, tamże, s. 22; P. G i n i e w s k i, *L'antijudaïsme chrétien. La mutation*, Paris 2000, s. 497–498.

⁴ M. R u s i e c k i, *Katechizm rzymski*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. nac. B. Migut, t. 9, Lublin 2000, k. 1052–1054.

⁵ *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1984, s. 148, p. 598. Por. *Catechismus Romanus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pii V. Pontificis Maximi iussu editus*, Ratisbona, Roma 1907, s. 45, pars I, caput V, quaestio XI.

⁶ Na temat *Nostra aetate* zob.: A. B e a, *La Chiesa e il popolo ebraico*, Morcelliana–Brescia 1966; *Les relations de l'Église avec les religions non chrétiennes*, red. A. M. Henry, Paris 1966; T. F e d e r i c i, *Il Concilio e i non cristiani*, Roma 1966; A. G i l b e r t, *The Vatican Council and the Jews*, Cleveland, New York 1968; G. I g n a t o w s k i, *Kościół wobec przejawów antysemityzmu*, Łódź 1999, s. 58–82.

czeniu, w którym Kościół odrzucał twierdzenie, że Żydzi ponoszą dziedziczną z pokolenia na pokolenie odpowiedzialność za śmierć Jezusa Chrystusa i z tego powodu są określani jako bogobójcy. Pierwszy schemat dokumentu o Żydach został usunięty z Komisji Centralnej ze względu na arabskie protesty. Pojawiły się one w związku z informacją, że podczas obrad soborowych będą obecni w Rzymie przedstawiciele niektórych organizacji żydowskich. Zdecydowano więc, że projekt dokumentu o Żydach, podobnie jak tekst o wolności religijnej, zostanie dołączony do składającego się z trzech części schematu o ekumenizmie, który zatwierdzony został przez Jana XXIII, jako podstawa do dyskusji soborowej, 22 IV 1963 r. Czwarta część tego schematu dotycząca Żydów dostarczona została ojcom soborowym znacznie później, 8 XI 1963 r. W czasie dyskusji nad projektem dokumentu o ekumenizmie, która odbyła się od 18 XI do 2 XII 1963 r., wskazywano między innymi, że obie dołączone części, o Żydach i wolności religijnej, nie pasują do całego tekstu. Ekumenizm, według ojców soborowych, miał dotyczyć tylko dzielnych chrześcijan⁷.

Sekretariat ds. Jedności Chrześcijan, który był odpowiedzialny za przygotowanie dokumentu o Żydach, zdecydował więc, że schemat przyszłej deklaracji, nieznacznie poszerzony o inne religie, zostanie wyodrębniony od tekstu poświęconego ekumenizmowi. W dalszym jednak ciągu miał być do niego dołączony, tym razem jako aneks. Został on przedstawiony ojcom ostatniego soboru 25 IX 1964 r. przez przewodniczącego Sekretariatu, Augustina Beę. Dyskusja na temat tego projektu zaczęła się 28 września tegoż roku i przeciągnęła na kolejny dzień obrad. W wyniku postulatów składanych przez ojców soborowych projekt dokumentu znacznie rozbudowano, poświęcając dwa nowe punkty innym religiom: jeden buddyzmowi i hinduizmowi, a drugi islamowi. Całość składała się z pięciu punktów. W pierwszym z nich zawarto ogólne uwagi na temat stosunku Kościoła katolickiego do innych religii. Drugi z nich dotyczył przede wszystkim buddyzmu i hinduizmu, trzeci islamu, a czwarty Żydów. Projekt deklaracji o stosunku Kościoła do innych religii zamykało wezwanie do powszechnej braterskiej miłości. Ostatecznie deklaracja, po pewnych zmianach, które uwzględniały uwagi nadesłane przez ojców soborowych w przerwie między trzecią i czwartą sesją, promulgowana została 28 X 1965 r.

Powszechnie wiadomo, że czwarty punkt deklaracji *Nostra aetate* nie odwołuje się do żadnego nauczania poprzednich soborów, papieży, ojców i doktorów Kościoła. Deklaracja powołuje się tylko na Pismo Święte⁸. Należy bowiem pamiętać, że niemal całe wcześniejsze nauczanie było nieprzychylnie lub wrogie w stosunku do Żydów, a więc zupełnie nie odpowiadało Sekretariatowi ds. Jedności⁹.

⁷ Dyskusję poświęconą trzem pierwszym rozdziałom dokumentu, które dotyczą ekumenizmu, przedstawia L. G ó r k a, *Od unioinizmu do ekumenizmu*, [w:] L. G ó r k a, S. C. N a p i ó r k o w s k i, *Kościół czy Kościoły*, Warszawa 1995, s. 97–108.

⁸ Zauważmy, że żadnych odniesień do przeszłości, a nawet do Pisma Świętego nie zawiera Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*.

⁹ Dawne nauczanie Kościoła na temat Żydów, oparte na bullach papieskich, synodalnych konstytu-

W jednej z nowszych publikacji poświęconej stosunkom chrześcijańsko-żydowskim znajdujemy jednak pytanie, dlaczego w *Nostra aetate* nie ma żadnej wzmianki o *Katechizmie rzymskim*¹⁰.

Należy zwrócić uwagę, że do szesnastowiecznego katechizmu nawiązywali w swoich wypowiedziach ojcowie soborowi podczas dyskusji, która dotyczyła schematu o Żydach (wrzesień 1964 r.). Nie można jednak zapomnieć, że zanim odbyła się dyskusja nad schematem o ekumenizmie (listopad–grudzień 1963 r.), do którego był załączony projekt dokumentu o Żydach, bp Philip Pocock z Toronto dołączył do dokumentacji soborowej informację okazującą zrozumienie dla powodów zobowiązujących Sekretariat ds. Jedności do przygotowania tekstu na temat kwestii żydowskiej. Według niego były dwie przyczyny takiego stanu rzeczy. Pierwszą z nich był fakt, że Żydzi zostali wybrani przez Boga, aby spełniać szczególną rolę w historii zbawienia. Po drugie, w naszych czasach, jak pisał Pocock, stali się oni obiektem szczególnej nienawiści i prześladowania. Następnie biskup z Toronto dodał: „Ukrzyżowanie naszego Pana jest zbrodnią, w którą, zgodnie z tym, co mówi Katechizm Soboru Trydenckiego, wszyscy ludzie są zaangażowani ze względu na ich ciężkie grzechy”¹¹.

Podczas dyskusji nad schematem dokumentu o Żydach, która odbyła się 28 i 29 IX 1964 r., jeszcze pięciu ojców powróciło do *Katechizmu rzymskiego*. Trzech z nich było amerykańcami. Abp Patrick O’Boyle z Waszyngtonu, odwołując się do nauczania szesnastowiecznego katechizmu, przypominał, że żaden Żyd współczesny Chrystusowi nie ponosił winy za bogobójstwo. Większa cześć ówczesnych Żydów – kontynuował O’Boyle – nie była też winna niesprawiedliwej śmierci Chrystusa. W przyszłym dokumencie, twierdził biskup z Waszyngtonu, powinny znaleźć się zdania uwalniające Żydów zarówno od oskarżenia o bogobójstwo, jak i od winy za śmierć Chrystusa, które były im przypisywane przez wieki¹². Bp Stephen Leven z Sao Antonio mówił: „Sobór Trydencki pouczył już, że wszyscy ludzie i ich grzechy były przyczyną śmierci Chrystusa. Wszyscy więc jesteśmy winni i wszyscy domagaliśmy się śmierci Chrystusa. A zatem nie wolno w żadnym wypadku przypisywać śmierci Chrystusa jednemu narodowi!”¹³. Trzeci z Amerykanów, abp Joseph Ritter z Saint Louis, kończąc swoją wypowiedź, zwrócił uwagę na grzechy chrześcijan. To one skłoniły Chrystusa do wzięcia krzyża. Ci zaś, kontynuował Ritter, którzy ponownie popadają w grzechy, krzyżują w samych sobie Syna Bożego. Zwracając uwagę, że w poprawionym dokumencie powinny znaleźć się słowa wzywające do

cjach oraz listach pasterskich biskupów, pochodzących z XVI–XVIII w., przedstawia M. M o r a w s k i, *Stanowisko Kościoła wobec niebezpieczeństwa żydowskiego w dawnej Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” [dalej: AK] 1938, 41, s. 1–22.

¹⁰ M. H o r o s z e w i c z, *Przez dwa millenia do rzymskiej synagogi. Szkice o ewolucji postawy Kościoła katolickiego wobec Żydów i judaizmu*, Warszawa 2001, s. 295.

¹¹ *De catholicorum habitudine ad non christianos et maxime ad Iudaeos*, *Acta Synodalia*, vol. II, pars 5, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, s. 467.

¹² *Patrum orationes (De Iudaeis et non-christianis)*, *Acta Synodalia*, vol. III, pars 3, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, s. 40.

¹³ Tamże, s. 31.

tego, aby nie przedstawiano Żydów jako narodu odrzuconego przez Boga, przekłętą lub jako ludu bogobójców, Ritter przypomniał: „A ponadto, jak niezwykle jasno wspomina Katechizm Soboru Trydenckiego, »należy uznać, że tą winą obciążeni są wszyscy, którzy częściej popadają w grzechy [...]«¹⁴.

Dwóch kolejnych biskupów, którzy nawiązywali do *Katechizmu rzymskiego*, było Europejczykami. Pierwszy, abp Bolonii, Giacomo Lercaro wskazywał zarówno na Żydów, jak i na chrześcijan, którzy popełniając grzechy, krzyżują Pana. Nawet więcej ci ostatni, nie tylko złorzeczą, lecz także odrzucają jego nowe przykazanie miłości i świętości¹⁵. Z kolei Francuz, biskup ze Strasburga Léon Arthur Elchinger, wypowiadając się na temat wydarzeń, które miały miejsce podczas męki Chrystusa, stwierdził: „W rzeczywistości wszystko to powinno być przypisywane [...] grzesznikom, a zwłaszcza chrześcijanom, którzy popadają w grzechy, jak to w sposób najbardziej oczywisty przypomniał Katechizm Soboru Trydenckiego”¹⁶.

Dlaczego więc w deklaracji *Nostra aetate* nie znalazła się żadna wzmianka, nawet w przypisie, do *Katechizmu rzymskiego*. Augustin Bea – jak można wywnioskować z jego posoborowego komentarza do deklaracji – uznał go za nieodpowiednie narzędzie do odrzucenia oskarżenia, że Żydzi ponoszą zbiorową i dziedziczną przez wszystkie pokolenia odpowiedzialność za śmierć Jezusa Chrystusa. Tekst soborowy mówi na ten temat wyraźnie: „Pomimo że przywódcy Żydów wraz ze swymi zwolennikami usilnie domagali się śmierci Chrystusa, to jednak tym, co wydarzyło się w czasie Jego męki, nie można obciążać ani wszystkich bez różnicy Żydów, którzy wówczas żyli, ani Żydów dzisiejszych”¹⁷. W zagadnieniach dotyczących Jego męki należałoby uwzględnić dwie przyczyny: pierwszą – historyczną, wskazującą na rzymskich i żydowskich przeciwników Jezusa, których współdziałanie uwidoczniło się szczególnie podczas procesu, i drugą – teologiczną, według której ta śmierć jest wynikiem niezbadanej decyzji samego Boga, ekspiacją za grzechy wszystkich ludzi. Wymagałoby to również, dla pełnej wyrazistości, zastosowania dwóch różnych pojęć. Wówczas, gdy pozostajemy na poziomie teologicznym, należałoby mówić o winie za śmierć Chrystusa. Kiedy już trzeba wskazać na konkretne osoby biorące udział w Jego męce, wtedy można przypominać o odpowiedzialności. Należy zwrócić uwagę, że cytowany kilkakrotnie przez ojców soborowych fragment *Katechizmu* podejmował zagadnienie męki na płaszczyźnie teologicznej i z tego powodu nie odpowiadał Sekretariatowi ds. Jedności. Do stosowania odmiennych pojęć przy rozważaniu śmierci Chrystusa mógł służyć zresztą sam szesnastowieczny katechizm. Opisując cierpienia, jakich doznał Jezus w czasie męki, jedno z jego łacińskich wydań przedstawia w sposób obrazowy, że Jego stopy i ręce zostały przybite do krzyża gwoździami, głowa kluta

¹⁴ *Patrum orationes (Declaratio altera de Iudaeis et de non-christianis)*, vol. III, pars 2, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, s. 600.

¹⁵ Tamże, s. 589.

¹⁶ *Patrum orationes (De Iudaeis et non-christianis)*..., s. 30.

¹⁷ *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 336, nr 4.

i przebita kolcami oraz trzciną, twarz poraniona od uderzeń, a całe ciało wychłostane kijami. Mówiąc zaś o tych, którzy brali udział w męce w sposób bezpośredni, Katechizm bez żadnego stopniowania stwierdza, że „Poganie bowiem i Żydzi byli tymi, którzy do męki Chrystusa podzegli, mękę tę zaplanowali i byli jej wykonawcami”¹⁸. Należy zwrócić jeszcze uwagę, że posługiwanie się w sposób zamienny pojęciami „winy” i „odpowiedzialności” wraz z równoczesnym cytowaniem *Katechizmu* prowadzi w konsekwencji do potwierdzenia, że Żydzi są odpowiedzialni za śmierć Chrystusa. Bea w swoim komentarzu do *Nostra aetate* zauważył, że mówił on przecież o mniejszej żydowskiej winie¹⁹.

Przypomnijmy, że *Katechizm rzymski* twierdził, że Żydzi „nie ukrzyżowaliby Pana chwały” (1 Kor 2, 8), gdyby Go poznali. Komentarza wymaga zacytowany fragment z 1 Kor 2, 8, w którym jest mowa o „władcach tego świata”, a nie o Żydach. Egzegeci nie są zgodni, jeśli chodzi o pytanie, kim są owi władcy. Niektórzy są skłonni twierdzić, że św. Paweł mówił o zwierzchnościach anielskich w niebie (por. 1 Kor 15, 24). Inni, powołując się na kontekst wypowiedzi (1 Kor 1, 26–28), twierdzą, że Apostoł miał raczej na myśli władców ziemskich. Można spotkać się również z opiniami, że św. Paweł mówił o władzach rzymskich i żydowskich²⁰.

Zauważyliśmy powyżej, że *Katechizm rzymski* został przełożony na współczesne języki europejskie. W jednej z polskich wersji katechizmu, która wydana została w 1827 r., zwraca się uwagę przede wszystkim na Żydów. Czytamy w niej, iż Chrystus umarł za grzechy całego świata. Kolejny raz krzyżują Chrystusa chrześcijanie, którzy popadają w grzechy. W dalszych zdaniach stwierdza się, że taka postawa chrześcijan w niemniejszym stopniu obraża Boga, jak wówczas, gdy Go krzyżowali Żydzi. Opisując zachowanie niektórych Apostołów i tych, którzy brali udział w męce, katechizm z 1827 r. stwierdza: „Judasz Go wydał, Piotr się zaparł, inni Jego zwolennicy uciekli. Poganie, Żydzi męki rozmaite Mu zadawali, na krzyżu Go zawiesili, nad co nie mogło być nic bardziej sromotnego. Tylko jawnych złoczyńców, taką śmiercią karano”²¹.

2. Posoborowe dokumenty Kościoła

22 X 1974 r. papież Paweł VI powołał watykańską Komisję ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem, która miała na celu wprowadzić w życie postulaty soborowe wynikające z uchwalenia *Nostra aetate*. Podobne komisje, niektóre nawet wcześniej, utworzone zostały przez Kościoły partykularne. Wydając dokumenty na

¹⁸ *Catechismus Romanus...*, s. 45–46, pars I, caput V, quaestio XII.

¹⁹ A. B e a, *La Chiesa e il popolo ebraico...*, s. 108.

²⁰ H. L a n g k a m e r, *Pierwszy i drugi list do Koryntian*, Lublin 1998, s. 27, 28; C. S. K e e n e r, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 348.

²¹ *Katechizm Rzymski z wyroku Świętego Soboru Trydenckiego ułożony, z rozkazu Piusa V, papieża wydany, od Klemensa XIII. szczególnie zalecany*, Warszawa 1827, część I, rozdział 5, pytanie 11.

temat relacji chrześcijańsko-żydowskich, komisje te, podejmując rozważania na temat odpowiedzialności za śmierć Chrystusa, powracały w swoich wypowiedziach do nauczania soborowego i do *Katechizmu rzymskiego*. Jednym z pierwszych dokumentów przygotowanym przez Kościół partykularny, w którym zwrócono uwagę na szesnastowieczny katechizm, były wskazówki duszpasterskie Komitetu Biskupów Francuskich ds. Kontaktów z Judaizmem. W dokumencie zatytułowanym *Postawa chrześcijan wobec judaizmu*, ogłoszonym 16 IV 1973 r., członkowie komitetu napisali: „Jest błędem teologicznym, historycznym i prawnym uważanie całego narodu żydowskiego, bez rozróżnienia, winnym męki i śmierci Jezusa Chrystusa. Już Katechizm Soboru Trydenckiego odrzucił ten błąd [...]”²². Zastanawia, do jakiego stopnia jest uzasadnione, powołując się na szesnastowieczny katechizm, wprowadzenie wyraźnego – z teologicznego punktu widzenia – rozróżnienia, które może być trudne do wyjaśnienia również z perspektywy historycznej i prawnej. Autorzy dokumentu stwierdzają zresztą dalej, zdając sobie zapewne sprawę z trudności, jakie niesie z sobą powoływanie się na *Katechizm rzymski*, że za śmierć Chrystusa z perspektywy historycznej odpowiadają pewne władze rzymskie i żydowskie. W dokumencie podkreślono wyraźnie, że Chrystus podjął mękę dobrowolnie za grzechy wszystkich ludzi.

W oświadczeniu na temat judaizmu, opublikowanym 28 IV 1980 r., biskupi niemieccy napisali wprost, że zamiast oskarżać innych o to, iż ponoszą winę za ukrzyżowanie Chrystusa, chrześcijanie powinni myśleć o własnych grzechach. W następnym zdaniu, powołując się na *Katechizm*, zwrócili uwagę, że nie wskazuje on na żadną konkretną osobę, lecz podkreśla winę wszystkich ludzi²³.

Przypomnijmy jeszcze dokument wydany 25 VI 1985 r. przez watykańską Komisję ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem, który miał na celu dostarczyć katechetom i kaznodziejom podstawowych informacji, jakie należy uwzględnić przy nauczaniu o Żydach i ich religii. Przypominając o *Katechizmie*, komisja watykańska pisze: „Chrześcijanie grzesznicy są bardziej winni śmierci Chrystusa w porównaniu z niektórymi Żydami, którzy w niej mieli udział: ci ostatni, istotnie »nie wiedzieli, co czynią« (Łk 23, 24), podczas gdy my wiemy to aż za dobrze” (pars I, caput V, quaestio XI)²⁴. Widzimy więc, że tekst w sposób dość swobodny interpretuje katechizm, ponieważ nie mówi ogólnie o Żydach. Zwraca natomiast uwagę na „niektórych” spośród nich, którzy brali udział w męce, czego nie można znaleźć w oryginale. W przypominanych powyżej dokumentach – jak to wy-

²² *L'attitude des chrétiens à l'égard du judaïsme. Orientations pastorales du Comité épiscopal pour les relations avec le judaïsme, publiées par la Conférence épiscopale française (16 avril 1973)*, [w:] *Les Églises devant le judaïsme. Documents officiels 1948–1978*, red. M. T. Hoch, B. Dupuy, Paris 1980, s. 174, nr 4.

²³ *Erklärung über das Verhältnis zum Judentum vom 28. April 1980*, [w:] *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945–1985*, red. R. Rendtorff, H. H. Henrix, München 1988, s. 227, nr 5, p. 4.

²⁴ *Żydzi i judaizm w głoszeniu Słowa Bożego i katechezie Kościoła katolickiego. Wskazówki do właściwego przedstawiania tych zagadnień*, [w:] *Żydzi, judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1989)*, red. W. Chrostowski, R. Rubinkiewicz, Warszawa 1990, s. 71, nr 4, p. 2.

rażnie wynika z kontekstu – chciano, co jest w pełni zrozumiałe, podkreślić religijne, a więc najbardziej głębokie znaczenie śmierci Chrystusa.

W kwestii odpowiedzialności za śmierć Chrystusa możemy powiedzieć dzisiaj niewiele więcej, niż ogłosił to Sobór Watykański II. W *Nostra aetate* przypomniał on, że tylko władze żydowskie oraz ich zwolennicy domagały się śmierci Chrystusa. Tym, co należałoby uwypuklić w dzisiejszych dokumentach, a czego wyraźnie brakuje, jest zwrócenie uwagi na rolę, jaką odegrał w procesie Jezusa Chrystusa Poncjusz Piłat. W opracowywaniu takiego zagadnienia należałoby uwzględnić współczesne badania naukowe podejmowane w tej dziedzinie²⁵.

W szesnastym wieku, kiedy Żydzi byli uważani przez wielu chrześcijan za jedynych, którzy brali udział w męce Chrystusa, *Katechizm rzymski* wskazywał również na Rzymian, pogan. Już jednak wówczas dokument ten zwracał uwagę na znaczenie religijne śmierci Chrystusa, podkreślając winę chrześcijan i ich grzechy. Bardziej zdecydowanie na ten temat mówi Sobór Watykański II, który w *Nostra aetate* uroczyście ogłosił, że „Kościół zawsze utrzymywał i nadal utrzymuje, że Chrystus podjął dobrowolnie i z niezmierzonej miłości swoją mękę i śmierć z powodu grzechów wszystkich ludzi, aby wszyscy dostąpili zbawienia”²⁶.

THE ROMAN CATECHISM OF THE COUNCIL OF TRENT AND THE MODERN DOCUMENTS OF THE CATHOLIC CHURCH ON THE JEWS AND JUDAISM

S u m m a r y

After the last Vatican Council some authors and documents on the Catholic-Jewish relations emphasize that *The Roman Catechism* of the Council of Trent issued in 1556 teaches that not all the Jews, Jesus' contemporaries, are responsible for the Crucifixion. In the first part of the presented article the author explains why the Secretariat for Promoting Christian Unity, which had prepared the Declaration on the Relationship of the Church to Non-Christian Religions *Nostra Aetate* (accepted by the Council in October 28, 1965, clause nr 4 of which deals with the Jews), did not quote *The Roman Catechism*, which teaches that no single person but all men are guilty of Jesus' death: „This guilt seems heavier on our part than on the Jews”, since according to the testimony of the apostle »had they known it, they would never have crucified the Lord of glory« (1 Cor. 2, 8); while we, on the contrary, professing to know him, yet denying him by our actions, seem in some sort to lay violent hands in him”. The passage was cited by some Fathers of the Second Council and by the some post-Conciliar documents. The author of the article is convinced that in the matter of the death of Jesus Christ it is necessary to distinguish between the theologi-

²⁵ W języku polskim zob. np.: W. Chrostowski, *Odpowiedzialność za śmierć Jezusa Chrystusa*, AK 1990, 486, s. 222–241; M. Czajkowski, *Czy jest antyżydowska Ewangelia najbardziej żydowska?*, „Collectanea Theologica” 1994, 64, s. 50–52.

²⁶ *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich...*

cal guilt and the historical responsibility. From the point of view Christian theology all human beings are guilty of Jesus' death. The Christ voluntarily underwent the Passion because of the sins of all men. The last Council wanted to emphasize that the Jewish people, as a whole, was not responsible for the Crucifixion, from the historical point of view. The main motive of the decision of the Council was the fact that Jesus' cruel death and especially the accusation of the Jewish people of the Crucifixion have been the cause of the lamentable deterioration of the relations between the Church and Judaism. As the passage quoted from *The Roman Catechism* dealt with the theological aspect of the guilt of the Crucifixion, it could not be a useful document for the last Council. Moreover, the sixteenth century catechism, from the historical perspective, stresses clearly that the pagans and the Jews were responsible for the Passion.

The last part of the article discusses the post-Conciliar documents, which quote *The Roman Catechism*. The discussion shows that those documents, recalling the 16th century catechism, emphasize the theological mining of Christ's death.